

UDK 811.163.6*282(497.4–18)(091)

Marko Jesenšek

Pedagoška fakulteta v Mariboru

NASTANEK IN RAZVOJ PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Članek predstavlja panonskoslovanski jezikovni prostor, v katerem je slovansko bogoslužje Cirila in Metoda omogočilo razvoj zahodnih južnoslovanskih knjižnojezikovnih različic: kajkavščine, prekmurščine in vzhodne štajersčine. Gre za prikaz razvoja prekmurskega (knjižnega) jezika, in sicer desetih mejnikov v zgodovini, ki so odločilno vplivali na njegov nastanek, mu določili prostorske okvire, razmah in povzročili zaton v 20. stoletju.

The article discusses the Pannonian linguistic area, where Cyril and Methodius' Slavic liturgy paved the way for the development of Western South Slavic literary language variants, i.e., Kajkavian, Prekmurian, and eastern Styrian. The article surveys the development of the Prekmurian (literary) language, i.e., ten historical milestones which had a profound influence on its conception, determined its spatial coordinates and expansion, and caused its demise in the 20th century.

Ključne besede: slovenski alpski in panonski jezikovni prostor, osrednjeslovenski knjižni jezik, vzhodnoslovenski knjižni jezik, prekmurski (knjižni) jezik, poenotenje slovenske knjižne norme

Key words: Slovene Alpine and Pannonian linguistic areas, Central-Slovene literary language, Eastern-Slovene literary language, Prekmurian (literary) language, creation of the uniform Slovene literary norm

1 Uvod

Jezik v prekmurski cerkvi je bila dolga stoletja knjižna kajkavščina, ki se je imenovala *slovenski jezik*, in šele protestanti so v 18. stoletju zmogli prekmurski jezik povzdigniti iz narečnih v knjižne okvire. To se je zgodilo na podoben način kot v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, ko so v 16. stoletju Trubar, Krelj, Dalmatin in Bohorič začeli izdajati prve slovenske knjige. Književno-jezikovni program prekmurskih protestantov je bil v 18. stoletju podoben osrednjeslovenskemu: prva dva tiska sta prinesla glavne nauke protestantske vere (F. Temlin, Mali Katechismus 1715) in devet strani besedila z abecedo ter primeri za poučevanje branja (Abecedarium Szlovenszko, 1725). Temeljno delo prekmurskega protestantskega slovstva 18. stoletja, tj. prvi prevod svetega pisma nove zaveze v slovenščino iz grščine (Števan Küzmič, Nouvi Zakon 1771), je tako kot Dalmatinova Biblija ponudilo jezikovno rešitev, ki je z majhnimi spremembami ostala zavezujoča za vse katoliške in posvetne prekmurske pisce do konca 19. stoletja, v publicistiki celo do konca drugega desetletja 20. stoletja.

Prekmurski knjižni jezik (t. i. *čisti* ali *stari slovenski jezik*) se je v 18. stoletju ob sorodni kajkavščini (t. i. *slovenski jezik*) oblikoval kot nadnarečna tvorba (podobno kot osrednjeslovenski knjižni jezik 16. stoletja) ravenskega in goriškega govora; dolinske glasoslovne značilnosti so začele prodirati šele na prelomu 19. in 20. stoletja, ko je prekmurski jezik že začel prehajati v narečne okvire. Jezikovna podoba prekmurskega knjižnega jezika je bila zavestno arhaizirana, tj. predvsem v besedju nanašajoča

se na stare slovanske besede, v skladnji in oblikoslovju pa prav tako upoštevajoča nekatere izvorne rešitve iz slovanskega panonskega prostora. Tako zasnovan knjižni jezik se je po protestantih (npr. M. Bakoš, M. Barla) potrdil v katoliških tiskih Mikloša Küzmiča, ki so jezikovno zaznamovali ter standardizirali podobo knjižne prekmurščine in jo uzaveščali med ljudmi z zelo razširjenimi in brani knjigami, med katerimi so bili npr. Szveti evangyliomi (1780) ali največkrat ponatisnjena Kniga molitvena (1782), višek pa je dosegel v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča, ki je, npr. v delih Zobrisan Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov (1845–48) ali Zgodbe vogerszkoga kralesztva (1848), po Miklošu Küzmiču dosegel najvišjo stopnjo omikanosti prekmurskega jezika in ga izrazno ter slogovno povsem približal literarni zvrsti. Sledilo je še oblikovanje strokovnega (npr. učbeniški sestav, Agustičev Prirodopis s kepami za narodne šole 1878) in publicističnega jezika (npr. Agustičev Prijatelj 1875–1878, Kleklove Novine od 1913. leta); prav v teh dveh funkcijskih zvrsteh se je začelo tudi sramežljivo spogledovanje z umetnostnim jezikom – predvsem v učbenikih, tj. berilih, v katerih so bili objavljeni prvi leposlovni prevodi in celo krajši izvorni leposlovni poskusi, opirajoči se na jezikovno tradicijo Števana Küzmiča in izhajajoči iz izrazitvenih in stilističnih možnosti, ki sta jih v knjižnem jeziku začela uveljavljati Mikloš Küzmič in Jožef Košič. Literarni poskusi so se zavlekli celo v prva desetletja 20. stoletja, in sicer še v čas, ko se je po priključitvi Prekmurja k Sloveniji prekmurski knjižni jezik počasi umikal enotni slovenski knjižni normi, pisna ustvarjalnost pa je začela prehajati v narečne okvire.

2 Podzavestno obvladovanje slovenske panonske jezikovne norme

Panonska slovenščina se je s prekmurskim knjižni jezikom tudi formalno osamosvojila od t. i. panonskih slovanskih govorov, med katerimi je do začetka 18. stoletja le kajkavščina ohranjala status knjižnega jezika, medtem ko se vzhodnoslovenski jezik do takrat ni mogel potrditi v prekmurski cerkvi, kjer so maševali duhovniki, šolani v Zagrebu in Varaždinu in so pri obredih uporabljali kajkavski jezik in kajkavske lekcionarje, npr. Krajačevičeve evangelije (1615). Slovenci v Prekmurju niso izgubili svojega jezikovnega čuta, le panonska kajkavščina jim je bila bližja kot osrednjeslovenski knjižni jezik Dalmatinove Bibliji, temelječ na tradiciji t. i. alpske slovenščine. Pomembno pa je, da se je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru ves čas ohranjalo podzavestno obvladovanje slovenske (panonske) norme, tako da je bila kajkavščina le nadomestni knjižni jezik v cerkvi, nikoli pa se ni zamenjevala s prekmurščino v drugih govornih položajih. Ob istem jeziku v cerkvi se panonski Slovenci nikoli niso istovetili s kajkavci, zato ni prišlo do jezikovne asimilacije in kajkavščina ni mogla postati prevladni jezik. Narečna podstava t. i. panonskega jezikovnega prostora je bila dovolj močno razčlenjena, da je zarisala trdno mejo med slovenskim (prekmurskim in vzhodnoštajerskim) ter kajkavskim jezikom. Zavestno obvladovanje slovenske norme in prekmurskega pogovornega jezika je ohranjalo razliko med hrvaško kajkavščino in slovensko prekmurščino v besedju in na vseh jezikovnih ravninah, zato je razumljivo, da so prekmurski protestanti jezik, ki so ga v 18. stoletju normirali kot knjižni, namesto *slovenski* (kot so svoj knjižni jezik imenovali kajkavci) označili za *stari slovenski* in ga tako tudi formalno ločili od kajkavskega.

3 Pomembne prelomnice v razvoju prekmurskega knjižnega jezika

Jezikovna odprtost do kajkavščine v večstoletnem zlasti cerkvenojezikovnem stiku prekmurščine nikoli ni siromašila, izrazijsko in skladijsko pa tudi ni opazno vplivala na druge funkcijske zvrsti. V odnosu do osrednjeslovenskega knjižnega jezika je prekmurski knjižni jezik sicer ohranjal nekatere razlikovalne arhaične značilnosti, ki pa so bile bolj posledica jezikovne predanosti in zavesti o pripadnosti slovenskemu jeziku kot pa t. i. jezikovni skrajnosti ali celo zavestnemu jezikovnemu partikularizmu. Slovenskost prekmurskega (knjižnega) jezika v njegovem razvoju nikoli ni bila vprašljiva in celo funkcionalnost stilemov v cerkvenih besedilih je bolj kot kajkavski vpliv posledica Cirilovega in Metodovega jezikovnomisijonskega delovanja v Panoniji, skupnega panonskega jezikovnega izvora obeh jezikov in cirilo-metodijske ter kasnejše glagoljške prevodne ter jezikovne tradicije.

V zgodovinskem razvoju prekmurskega (knjižnega) jezika, ki se začne s prihodom Cirila in Metoda v slovensko Panonijo, prepoznavam deset obdobij, ki so odločilno zaznamovali njegov razvoj v smeri slovenskosti.

3.1 Misijonsko delo Cirila in Metoda

Najpomembnejši odločitvi pred nastankom prekmurskega jezika sta bili zagotovo ustanovitev panonske nadškofije, in sicer cerkvenopravno na osnovi obnovljene stare sremske škofije, in leta 870 prihod nadškova Metoda v Panonijo kot naslednika svetega Andronika, ustanovitelja sremske škofije. V rimskih časih je obsegala ozemlje Moravske in Spodnje Panonije (npr. škofije Cibalis /Vinkovci/, Mursa /Osijek/, Siscia /Sisak/, Petovia /Ptuj/, Singidunum /Zemun/, Margus in Viminacium), torej tudi t. i. slovensko Panonijo, v kateri se je kasneje razvil vzhodnoslovenski knjižni jezik, in sicer s prekmursko in vzhodnoštajersko knjižno različico.

Ciril in Metod sta lahko začela razvijati slovansko bogoslužje s tem pa tudi jezik in cerkveno književnost takoj, ko sta zapustila Bizanc in dobila podporo v samostojnih slovanskih državah oz. kneževinah, tj. na Moravskem in v Panoniji. Metod je kot nadškof s slovanskim bogoslužjem in jezikom posegel v interese salzburške nadškofije, ki je do njegovega nastopa združevala tudi vse slovanske škofije, torej tudi karantanske in panonske Slovence, ki jih je karantanski škof Deodorik že v 9. stoletju zgodovinsko in narodnostno razumel kot celoto. Nasprotja so bila neizbežna, saj je šlo za vprašanje cerkvene oblasti, ki je za kratek čas prešla v slovanske roke.

Papež Hadrian II. je dovolil slovansko bogoslužje, ki je v slovenski Panoniji potekalo prirejeno po rimskemu obredu (Jagić 1913: 246), že leta 869, še preden je bila ustanovljena panonska nadškofija. To je bila nedvomno tudi posledica jezikovne dovršenosti starocerkvenoslovenskega jezika in književnosti (Grivec 1938: 258), iz te tradicije pa je kasneje črpala tudi prekmurska knjižna norma.

3.2 Razdelitev enotnega panonskega prostora med Slovence, Hrvate in Madžare

Prvotno enoten slovanski panonski jezikovni prostor, ki ga je zaznamovalo in oblikovalo misijonsko delo Cirila in Metoda ter starocerkvenoslovansko bogoslužje oz. cerkveni prevodi v najstarejšem zapisanem južnoslovanskem jeziku, je začel na prelomu prvega in drugega tisočletja razpadati zaradi zgodovinskopoličnih vzrokov. Slovence, Hrvate in Madžare je takrat formalno sicer združevala krščanska kultura rimske cerkve, vendar so novo nastale upravno-politične in družbene razmere med njimi začele poglobljati razlike, predvsem jezikovne.

V Panoniji sta se srečali indoevropska in ugrofinska jezikovna skupina in prav ta jezikovni stik je vplival na tesnejšo povezanost panonskega slovenskega in hrvaško-kajkavskega prostora, tudi zato, ker sta bila madžarski in hrvaško-kajkavski del politično samostojnejša od slovenskega, ki je bil cerkvenoupravno, politično in kulturno odvisen od nemških (salzburška nadškofija do Mure), hrvaško-kajkavskih (leva stran Mure, južno Prekmurje) in madžarskih (györska škofija, leva stran Mure, severno Prekmurje) interesov. Prekmursko ozemlje je konec 11. stoletja pritegnjeno pod madžarsko pravno oblast (severni del je železna županija, manjši južni del pa zalavarska županija Zala), 1094 je cerkvenoupravno pridruženo zagrebški nadškofiji, že 1176 pa se večina iz železne županije priključi györski škofiji. Še vedno pa je močan jezikovni vpliv zagrebške nadškofije, zlasti kajkavskih duhovnikov in lekcionarjev; 1777 je bila ustanovljena sombotelska škofija, ki je združila vse Prekmurje, in tako je začel slabeti tudi kajkavski jezikovni vpliv v cerkvi in cerkvenih tiskih.

V tako razdeljenem panonskem jezikovnem prostoru so se sprva predvsem za cerkvene potrebe oblikovale najprej kajkavščina, nato prekmurščina in za kratek čas še vzhodna štajersščina kot knjižne različice v okviru panonskega narečnega prostora. Prekmurski jezik se je najbolj uveljavljal in ohranjal v cerkvi, in sicer kot narodni jezik v pridigi, molitvi in pri petju. Cerkvene pesmi so bili prvi prevodi v prekmurski jezik, danes pa imamo ohranjene rokopisne pesmarice v zapisih, ki so nastali najbrž v 16., gotovo pa že v 17. in 18. stoletju. Ohranjenih je več kot osemdeset takih pesmaric, najznamenitejši sta starejša in mlajša Martjanska pesmarica. Posamezniki so jih prepisovali, prirejali in spreminjali tako, da so postajale vse bolj prekmurske in vsebinsko ter jezikovno take, da jih lahko povežemo s prekmurskimi tiski 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so oblikovali normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika.

3.3 Oblikovanje t. i. slovenskega (knjižnega) jezika 16. stoletja v panonskem jezikovnem prostoru

Gre za neslovenski, čeprav od kajkavskih piscev in prevajalcev imenovani slovenski jezik, tj. kajkavski knjižni jezik, normiran npr. v Vramčevi Kroniki 1578 (pravi, da »je slovenskim jezikom spravljena«) ali Postili 1586 (»spravljena slovenskim jezikom«; »ovo kratko Postilo našim materinim slovenskim jezikom, slovom i govorenjem spravil i načinil«), kjer je v latinščini ta jezik imenovan »*Illyrica lingua*«. Jagić je v Arhivu zapisal, da »slovenski jezik« ni današnja slovenščina, ampak gre za knjižni jezik, ki se

je uporabljal na zahodnem hrvaškem slavonskem prostoru s središčem v Zagrebu. Gre seveda za današnji kajkavski dialekt, ki se je kot knjižna norma začel uveljavljati v tem prostoru že v 15. stoletju. Raič je taki razlagi neupravičeno nasprotoval: »*Vsi kajkavski pisatelji govore le o svojem slovenskem jeziku ... Vramec govori o svoji leta 1578 v Ljubljani na svetlo prišli Kroniki naravnost: zagrebačka biskupija na Slovenie*«, deloma pa mu je pritegnil tudi Navratil: »*Ni dvojbe, da je treba v vseh drugih slučajih misliti na one Slovence, ki pripadajo zdaj hrvatskemu kraljestvu; po njihovi govorici (kaj; zato kajkavci) pa jih najslavnejši jezikoslovci slovanski prištevajo med slovenskemu narodu (Kopitar, Miklošič, Jagič idr.)*«. Razmerja med obema knjižnima jezikoma so danes nesporno razčiščena – v slovenskem prostoru je to vprašanje dokončno razrešil Ramovš –, čeprav se zanimivi različni pogledi, ki so jih v preteklosti o tem vprašanju imeli naši jezikoslovci in slovničarji, še vedno navajajo tudi v sodobnih raziskavah kajkavskega in slovenskega jezika (npr. Jambrešić 1997). Res je imel Vramec v mislih *kajkavščino*, ko je imenoval svoj jezik *slovenski* (prav tako se je npr. Zrinski imenoval *slovenski ban*, tj. slavonski in hrvaški, enako so prekmurski Slovenci imenovali svojo deželo *slovenski orsag*) in ga je tako ločil od *kranjščine* oz. osredneslovenskega jezika tistega časa, kljub temu pa ostaja pri tem še vedno nerešeno vprašanje natančne jezikovne meje v panonskem prostoru med kajkavščino in prekmurščino (če sprejemamo tezo zgodovinarjev, da je v 16. stoletju segala Slavonija vse do Štajerske).

3.4 Rokopisna dejavnost v prekmurskem prostoru

Gre za rokopisne pesmarice, ki so predhodnice prekmurskih knjig 18. stoletja. Zapisi so nastali v 16. (Martjanska pesmarica, del je pripisan še 17. in 18. st.) stoletju, 1632 je nastala Markiševska pesmarica, nato pa sledi več (okoli osemdeset) drugih pesmaric, po katerih sta svoje tiske prirejala Küzmič in Bakoš. Prav Markiševska pesmarica je odličen primer jezikovnega prepletanja v panonskem jezikovnem prostoru, in sicer gre za opazno kajkavsko jezikovno osnovo, v katero prodirajo značilnosti takratnega prekmurskega dialekta. Pesmarica je »*slovenska*« v drugačnem pomenu kot npr. Vramčeva Postila: zanimivo je, da uporablja veliko Vramčevega besedja (skupno panonsko besedje), saj so pesmi grajene na osnovi biblijskih besedil; to pa pomeni, da gre za sledenje glagoljaški jezikovni tradiciji, ki je z Vramčevo Postilo vplivala tudi na prekmurski jezik v Markiševski pesmarici. Na prekmurske značilnosti v tem rokopisu je opozoril ob Novaku tudi Jembrih, ki govori o »zapisovalčevih jezikovnih prilagoditvah k živemu prekmurskemu jeziku« (Jembrih 1997: 83–101).

3.5 Nastop prekmurskih protestantov in normiranje prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju

Razdvojenost, ki je bila v Prekmurju po 16. stoletju ves čas prisotna, je Slovence delila na katoličane in protestante, kar je povzročilo tudi kulturno-politične razlike in nasprotja ter ločeno šolstvo in dvojne učbenike, vendar pa, kar je presenetljivo, ohranili so jezikovno enotnost vse do druge polovice 19. stoletja, ko so bile za obe strani norma in predpis jezikovne rešitve v Küzmičevem Nouvem Zakonu. Takrat so katoličani

iz svojih tiskov začeli umikati madžarski črkopis in uvajati novoslovenščino, protestanti pa so se »separatistično« oprijeli narečja in že uveljavljenega črkopisa, kar je podpirala in spretno izkoriščala madžarska oblast.

Prekmurski jezik se je kot vzhodnoslovenska knjižna različica slovenščine oblikoval v 18. stoletju, in sicer je šlo pri prekmurskih protestantih za podoben način uvajanja knjižne norme kot pri osrednjeslovenskih v 16. stoletju (Trubar, Krelj, Bohorič, Dalmatin). Po načelu, da je potrebno verske nauke širiti med verniki v razumljivem domačem jeziku, sta tudi v Prekmurju najprej izšla katekizem (Temlinova priredba Luthrovega Malega katekizma po madžarskem Györskem katekizmu, 1715) in abecednik (neznane avtorja *Abecedarium szlowenszko*, 1725), ki sta opozarjala na glavne razlike med katoliškim in reformatorskim naukom ter učila ljudi brati in pisati, nato pa je po kratkem Severjevem Redu zveličanstva (1747, 96 strani) in nekaterih Küzmičevih zgodnjih delih (npr. skoraj 300 strani obsegajočem Vöre krščanskem kratkem nauku, 1754) izšlo tudi temeljno delo prekmurskega protestantskega slovstva, tj. prevod svetega pisma nove zaveze (Števan Küzmič, *Nouvi Zakon*, 1771). Küzmič je bil sploh prvi Slovenec, ki je prevajal temeljno delo krščanstva iz grškega izvirnika v slovenščino, njegov prevod pa se v ponatisih z nekaterimi redkimi glasoslovnimi spremembami, predvsem pa v spremenjenem črkopisu – ogrico je zamenjala slovenica –, v slovenski protestantski cerkvi v Prekmurju uporablja še danes.

Števan Küzmič je že z naslovom oz. opredelitvijo svojega prevoda nove zaveze iz grščine – »zdaj oprvič z grčkoga na *stari slovenski jezik* obrnjen« – pokazal, da je bila v Prekmurju prisotna zavest o pripadnosti k panonskemu slovanskemu jezikovnemu prostoru, ki se navezuje na tradicijo Cirila in Metoda (tudi sveta brata sta pisala v slovanskem, tj. *slovenskem jeziku*), pa vendar se od njune slovanščine (slovenski jezik) loči enako kot od kajkavščine (slovenski : *stari slovenski jezik*), npr. Temlinov Mali katekizmuš razločevalne besedne zveze, ki bi opozarjala na razliko med kajkavščino in prekmurščino, še ni poznal: »zdaj na *slovenski jezik* preloženi«; enako tudi še ne leta 1725 izdani *Abecedarium Slowensko*. Prekmurci so tako tudi pri poimenovanju svojega jezika izhajali iz starocerkvenoslovenske panonske jezikovne tradicije – pri odločitvi za knjižni jezik niso sprejeli kajkavščine, ki je bila le nadomestni jezik, ampak živo govorjeno ljudsko prekmurščino, ki so jo povzdignili v knjižno normo. Gre torej za slovenski prekmurski knjižni jezik, ki se je nato v drugi polovici 19. stoletja iz sociolingvističnih in političnih razlogov dialektalno uokviril, kljub temu pa še danes funkcionira v prekmurski poeziji, prozi in publicistiki, zato lahko še vedno govorimo, da ob knjižnem slovenskem obstaja tudi knjižni prekmurski jezikovni standard – poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja tako ni pomenilo konec knjižne (pisne) oblike prekmurskega jezika. Res je ta knjižni jezik danes funkcionalno omejen, vendar živi še naprej kot jezik pesništva ter publicistike in tako izkazuje moč in povezanost prekmurske jezikovne tradicije z današnjim časom.

Prekmurska vzhodnoslovenska knjižnojezikovna tradicija ostaja tako pomemben del slovenskega jezikovnozgodovinskega razvoja, ki je bil v preteklosti premalo upoštevan, raziskovan in poznan, odtegovan od skupnega slovenskega prostora in nekritično pomikan v hrvaški kajkavski prostor.

3.6 Razširitev prekmurskega knjižnega jezika na vse funkcijske zvrsti jezika do sredine 19. stoletja

Prekmurski knjižni jezik se je z nastopom Mikloša Küzmiča in Jožefa Košiča do sredine 19. stoletja izrazno in pomensko tako razvil, da so obstajali vsi pogoji za razvoj vseh funkcijskih zvrsti jezika, tudi leposlovne dejavnosti (Orožen 1996: 369). Prekmurski knjižni jezik je postal kultiviran sestav z normativno razvitimi jezikovnimi ravninami in vsemi potrebnimi prvinami na izrazni in pomenski strani jezika. Sporočanjso je že s prevodom svetega pisma nove zaveze prerasel narečne potrebe in splošno sporazumevalno funkcijo jezika, z ubeseditvijo različnih umetnostnih besedilnih tipov predvsem pa s stilnimi postopki, ki so jih razvili pisci v 19. stoletju, pa se je dokončno uveljavila tudi zbornost prekmurskega jezika. Knjižnost in pokrajinskost tega jezika je sploh značilnost, ki je pri sprejemanju enotne slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja postala prepoznavna podoba prekmurskih leposlovnih poskusov t. i. katoliške smeri, protestanti pa so v drugi polovici stoletja začeli vnašati več pogovornih in narečnih posebnosti (Jesenšek 1998: 125). Ob poenotenju slovenske knjižne norme seveda ni bilo več dovolj časa za izvirno knjižno ustvarjanje v prekmurskem knjižnem jeziku, kljub temu pa beležimo tudi leposlovne poskuse, ki se večinoma niso več zmogli uveljaviti v slovenskem in širšem avstroogrskem literarnem prostoru; izjemoma je to uspelo nekaterim dobrim prevodom uveljavljenih madžarskih romantičnih pesnikov, npr. Petöfija, Vörösmartyja, Gyulayja, objavljenih v prekmurskih berilih in čitankah druge polovice 19. stoletja (Novak 1976: 72). Prekmurski knjižni jezik je v poeziji, predvsem prevodih, spretno izkoriščal zunanjo zgradbo pesniških oblik, ritmičnost in metrum, tako da ga lahko prepoznamo za zborno omikan, hkrati pa tudi jezikovno-stilno usposobljen za rabo prvin vseh jezikovnih zvrsti (Jesenšek 1998: 133).

3.7 Poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja in različni pogledi prekmurskih katoliških in protestantskih piscev na vprašanje enotne slovenske knjižne norme v drugi polovici 19. stoletja

V pomladi narodov je sredi 19. stoletja na slovenskem narodnostnem ozemlju dozorelo spoznanje, da je združitev vseh Slovencev v eni državi mogoče doseči le na osnovi jezikovne enotnosti. 19. stoletje je bilo taki ideji naklonjeno, približevanje osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika pa je intenzivno potekalo vse od »odkritja« prekmurskega knjižnega jezika in Küzmičevega Nouvega Zakona, ki sta ga tako Kopitar kot Čop priporočala osrednjeslovenskim piscem kot zgled »čiste in arhaične slovenščine«. Po Ravnikarjevem poskusu prevzemanja skladenjskih sredstev prekmurskega knjižnega jezika (npr. deležniško-deležijsko izražanje, raba trpnika, razlikovanje med nedoločnikom in namenilnikom ...) in vzhodnoštajerskim knjižnim poskusom, ki so se pokazali kot zanimiv posrednik pri poenotenju prekmurske in kranjske knjižne norme, se je sredi stoletja vendar lahko oblikovala skupna slovenska knjižna norma, t. i. novoslovenščina.

Prekmurski katoliški pisci so jo hitro sprejeli in si prizadevali, da bi jo razširili med svojimi rojaki. Nekoliko počasneje se je uveljavila le v publicistiki, ki je bila vse do

konca 1. svetovne vojne razpeta med protestantsko in katoliško tradicijo, med zvestobo staremu slovenskemu jeziku in nasilno madžarizacijo, med prekmursko knjižno normo in narečjem. Vzrok za to je bilo zamudništvo, saj se je publicistični jezik v Prekmurju začel razvijati šele v drugi polovici 19. stoletja, tj. v času, ko so se pokrajinski knjižni jeziki že poenotili z osrednjeslovenskim v t. i. novoslovenščino. Pri tem lahko približno petdeset let spremljamo zanimiv način približevanja prekmurske pokrajinske knjižne norme zakonitostim enotnega slovenskega knjižnega jezika – vzhodnoštajerski časopisi (npr. Murska straža, Tabor) so bili v začetku 20. stoletja jezikovni most, ki je pomagal navajati prekmurske bralce na enoten slovenski knjižni jezik (Jesenšek 1996).

V publicistiki je prekmurski knjižni jezik ohranil svojo podobo v prvem časopisu Prijatelj, Kalendar in Marijin list sta piscem dopuščala več jezikovne svobode in narečnosti, Novine pa so začele postopoma uvajati enotno slovensko knjižno normo; v prekmurskem jezikovnem prostoru so jo z velikimi težavami sprejeli šele po prvi svetovni vojni – oblikovanje publicističnega jezika, njegov prehod iz knjižnega v narečne okvire in postopno prevzemanje enotnega slovenskega knjižnega jezika med prekmurskimi Slovenci kažejo pot, ki jo je bilo potrebno prehoditi, da se je v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru uveljavila enotna knjižna norma.

Velike razlike so se v tem času pojavile med katoliškimi in protestantskimi pisci. Prvi so razumeli zgodovinsko priložnost in so se zaradi združitve vseh Slovencev v eno državo odločili tudi za jezikovno enotnost, protestanti na čelu s Kardošem pa so nasledili raznarodovalni madžarski politiki, ki je obljubljala finančno podporo knjigam, napisanim v narečju. Madžari so slovensko narečje kasneje poimenovali vendski jezik in poskušali dokazovati, da gre za samostojen od Slovencev na desni strani Mure neodvisen jezik. Jezikovna enotnost, ki je bila v slovenskem panonskem prostoru prisotna ves čas, se je tako razbila, to pa je koristilo tistim, ki so poskušali dokazovati, da slovenskega severovzhodnega jezikovnega prostora ni mogoče razlagati kot jezikovno celoto. Res je bil ta prostor stoletja upravno-politično in geografsko razdeljen na avstrijski in madžarski del, vendar ne moremo mimo spoznanja o enotni prekmurski vzhodnoslovenski knjižni normi, ki se je v 18. stoletju oblikovala kot različica osrednjeslovenske. Tako razumevanje jezikovnega položaja prekmurskih Slovencev seveda nasprotuje madžarski »vendski« teoriji o izvoru prekmurskega jezika, kar je natančno razložil tudi Avgust Pavel, ko je razločeval med avstrijsko slovenščino in posebnim tipom prekmurskega jezika (Jesenšek 2004: 45).

3.8 Konec prve svetovne vojne in priključitev Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju

V tem obdobju se je začela poglobljati razlika med govorjenim in pisnim jezikom, med narečjem in knjižno normo, tako da je prišlo do najmočnejšega prevrednotenja besedišča v prekmurskem panonskem prostoru. Vpliv madžarščine je postajal vedno manjši, pojenjal je tudi pritisk nemščine in kajkavščine, vpliv srbohrvaščine pa je postajal vse močnejši.

Hkrati s sprejemanjem enotne knjižne norme, tj. z razširitvijo besedišča, pa so bila v Prekmurju ves čas prisotna tudi prizadevanja za t. i. prekmurski knjižni standard, ki

je naslonjen predvsem na prepoznavno razlikovalno besedje panonskega jezikovnega prostora, oblikoslovno in skladenjsko pa zavestno prerašča ljudski jezik, tj. narečje z nezadostnimi izraznimi možnostmi. Danes se stereotip o *lepem knjižnem jeziku in grdem narečju* uspešno podira, saj ga nadomeščata jezikovna večizraznost in knjižno-narečna variantnost.

3.9 »Železna zavesa« med prekmurskimi in porabskimi govori

Spremenjen način življenja po 2. svetovni vojni, šolstvo in politika so odločilno spremenili podobo jezika v slovenskem Prekmurju, porabski del pa je ostal skoraj hermetično zaprt in arhaičen ter še vedno tesno naslonjen na jezik Küzmičevega Nouvega Zakona; v cerkvi se je ohranjalo besedišče cerkvenih tiskov 18. in prve polovice 19. stoletja, govorjena porabščina pa je kot majhen otok v okviru večjega madžarskega jezika postajala jezikovno zaprta, funkcijsko vse bolj omejena in nedovzetna za sprejemanje novih prvin iz jezika matice.

3.10 Odpiranje in brisanje meja v nekoč enotnem zahodnem južnoslovenskem panonskem prostoru

Nove gospodarsko-politične in sociolingvistične razmere na prelomu 20. in 21. stoletja so obetale slovenskemu jeziku v Porabju nov prerod. Žal do tega ni prišlo kljub zavzemanju Evropske zveze za t. i. male jezike, za regijsko povezovanje in učenje sosedskih jezikov. Prvi rezultati ob odpiranju in podiranju mej so kljub pričakovanjem, da se bo porabščina v stiku s prekmurskim slovenskim narečjem prerodila in ohranila, slabi. Globalizacija je ob državnem madžarskem jeziku izpostavila angleščino kot prvi tuji učni jezik v šoli, gospodarske in ekonomske razmere so povečale zanimanje za nemščino, slovenščina pa je ob brezbriznosti slovenske politike (namesto slovenske tekstilne industrije je Porabje dobilo nemško avtomobilsko) tako postala v Porabju šele četrti jezik. Porabščina izginja celo iz cerkve, ki je bila stoletja nosilec razvoja slovenskega jezika v tem prostoru in samo upati smemo, da so prizadevanja in raziskovanja slovenske dialektološke stroke, ki ta hip na Slovenskem očitno edina razmišlja o nadaljnji usodi porabščine in ji ni vseeno, kaj bo z njo v prihodnosti, dovolj močan vzvod, s katerim bo mogoče spremeniti trenutni jezikovni položaj v Porabju. Nekajurni tedenski radijski program in časopis Porabje sta premalo, še zlasti, ker tudi v cerkvi ni več slišati porabščine. Jezikovna politika na Slovenskem se mora s tem izzivom nemudoma soočiti in strategijo svojega jezikovnega načrtovanja usmeriti tako, da se jezikovna situacija v Porabju ne bo izenačila z rezijansko.

4 Zaključek

4.1 Na slovenskem narodnostnem ozemlju sta vse do srede 19. stoletja obstajali dve knjižni normi: osrednjeslovenski (t. i. kranjščina) in vzhodnoslovenski (prekmurski in vzhodnoštajerski) knjižni jezik. Prvega so normirali slovenski protestanti v 16. stoletju (P. Trubar, S. Krelj, J. Dalmatin, A. Bohorič), drugi pa se je knjižno potrdil v

18. (v delih prekmurskih protestantov – F. Temlin, M. Sever, Š. Küzmič) in prvi polovici 19. stoletja (v delih prekmurskih in vzhodnoštajerskih katoličanov – M. Küzmič, J. Košič, J. Borovnjak; P. Dajnko, A. Šerf, V. Rižner).

4.2 Dvojnost slovenske knjižne norme je posledica alpskega (karantanskega) in panonskega kulturno-zgodovinskega in jezikovno-geografskega vpliva – osrednjeslovenski knjižni jezik se je oblikoval v alpskem, vzhodnoslovenski (t.j. prekmurski in vzhodnoštajerski) pa v panonskem prostoru.

4.3 Prvi pisni dokazi o prekmurskem jeziku segajo v 16. stoletje, ko je bila napisana Martjanska pesmarica I. Danes velja za najstarejši ohranjeni zapis v prekmurskem jeziku. Iz kasnejših časov je ohranjena tudi mlajša Martjanska pesmarica II. (1756 ali 1786) in še približno 60 drugih rokopisnih pesmaric, ki dokazujejo razširjenost prekmurskega jezika.

4.4 Šele v 18. stoletju se je v prekmurskem prostoru pojavila prva tiskana knjiga (F. Temlin, Mali katekizem, 1715) – do sredine 19. stoletja je sledilo kratko, vendar pa pomembno obdobje cerkvenih in redkih drugih tiskov v zgodovinskem razvoju prekmurskega jezika. Temeljno delo prekmurskega slovstva je Nouvi Zakon, ki ga je Štefan Küzmič izdal leta 1771 – tj. prvi slovenski prevod svetega pisma nove zaveze iz originala (grščina).

Še nekaj najpomembnejših tiskov 18. in 19. stoletja: Mikloš Küzmič, *Szveti evangyliomi* – 1780; *Kniga molitvena* – 1783 (do leta 1891 18-krat ponatisnjena!). Mihail Bakoš, *Nouvi Graduval* – 1789. *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* – 1807. Jožef Košič, *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov* – ok. 1845; *Zgodbe vogerskoga kralstva* – 1848 Imre Agustich, časopis *Prijatelj* – 1875 do 1878.

4.5 Prekmurski protestantski pisci so v 18. stoletju normirali svoj knjižni jezik na enak način kot Trubar in somišljeniki v 16. stoletju osrednjeslovenskega; pri Š. Küzmiču se to pokaže kot trdna jezikovna norma, ki je zavestno preseгла dolinske, ravenske in goričke (porabske) govorne posebnosti pri oblikovanju nadnarečne jezikovne tvorbe, upoštevajoč tudi jezikovne vzorce predhodnih tiskov (Mali Katechismus, 1715; Abecedarium szlowenszko, 1725; Red zvelicsansztva, 1750).

4.6 Na razvoj prekmurskega jezika je na poseben način vplivala tudi cerkveno-upravna razdelitev med dve škofiji. *Južne prekmurske župnije*, ki so bile ves čas pretežno katoliške, so od leta 1094 pripadale zagrebški škofiji. *Severni del Prekmurja* s središčem v Murski Soboti in današnje Porabje pa sta bila priključena györski škofiji, ki je bila dolgo časa središče protestantskega gibanja. Leta 1777 so se prekmurski Slovenci v Ogrski prvič združili. Resda samo cerkveno, ko se je ozemlje škofije Győr razdelilo in je bila ustanovljena nova škofija v Sombotelu, ki je cerkveno upravno združila Slovence iz zagrebške in györške škofije; na začetku je to pomenilo za protestante in katolike možnost prevajanja in tiskanja knjig v prekmurskem jeziku.

4.7 Danes se v strokovni jezikovni literaturi končno uveljavlja prepričanje, da prekmurski tiski 18. in 19. stoletja niso pisani v narečju, ampak v knjižnem jeziku, ki se je skoraj dvesto let uporabljal sočasno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, se od njega razlikoval, približeval in oddaljeval kajkavščini in se sredi 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom v enoten slovenski knjižni jezik.

LITERATURA

- 2003: *Av gust Pavel*. Zora 23. Maribor.
- Franc GRIVEC, 1938: *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana.
- Vatroslav JAGIĆ, 1913: *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin.
- Alojz JEMBRIH, 1998: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec.
- Marko JESENŠEK, 1996: Borko in vprašanje prekmurskega jezika. *Borkov zbornik*. Maribor. 113–152.
- 1998: Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju. *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Budimpešta. 121–138.
- 2004: Slovensko besedje v panonskem jezikovnem prostoru. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Zora 29. Maribor. 7–169.
- Mihaela KOLETNIK, 2004: O besedju in slovensko-nemških jezikovnih stikih v panonskih govorih. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Zora 29. Maribor. 229–299.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana.
- Martina OROŽEN, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana. 1996.
- 1996a: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana.
- 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Zora. Maribor.
- Jožef SMEJ, 1980: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota.
- 2002: Cerkev v Porabju. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana. 97–108.
- Ivan ŠKAFAR, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919*. Ljubljana.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Zora 29. Maribor. 170–228.

SUMMARY

The question of the Prekmurian literary language is closely tied to the Cyril-Methodius' language tradition, which left mark on its archaic nature, even if it was attested in literature almost a millennium after the Holly Brothers' translation work, i.e., in the Protestant and Catholic publications of the 18th and of the first half of the 19th centuries. Next to the more widely spread Central-Slovene literary norm, it then gradually descended into dialectal realm. This was not an overnight occurrence, but rather a more-than-a-century long diminishing of distances between the two literary variants, linguistic intertwining and differentiation, which led to a uniform literary norm for the entire Slovene linguistic area, but was fully, yet with difficulties, embraced in Prekmurje only after World War II. If one takes into account all of the historical, cultural, political, and linguistic circumstances in the development of the Prekmurian language, the following milestones in its development stand out: (1) the missionary work of Cyril and

Methodius; (2) the division of the uniform Pannonian area between Slovenes, Croats, and Hungarians; (3) the formation of the so-called 16th c. Slovene (literary) language in the Pannonian linguistic area; (4) the Prekmurian writing (manuscript) tradition; (5) the rise of the Prekmurian Protestants and standardization of the Prekmurian literary language in the 18th century; (6) the expansion of the Prekmurian literary language to all functional styles by the mid-19th century; (7) creation of the uniform Slovene literary language in mid-19th c. and various views of the Prekmurian Catholic and Protestant authors on the question of the uniform Slovene literary norm in the second half of the 19th century; (8) the end of World War I and annexation of Prekmurje to the rest of Slovene territory; (9) the »iron curtain« between the Prekmurian and Poražan dialects; (10) the opening and disappearing of the borders, at a certain point in history, of a unified Western South Slavic Pannonian territory.